

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده تاریخ
گروه تاریخ ایران اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش ایران اسلامی

داده‌شناسی و مقوله‌بندی تاریخ اجتماعی ایران
در کتاب‌های منتخب دینی – سیاسی سده‌های ۴ و ۵ ق

استاد راهنما:
دکتر شهرام یوسفی‌فر

استاد مشاور:
دکتر پروین ترکمنی‌آذر

پژوهشگر:
اکرم هادیان نجف‌آبادی

شهریورماه ۱۳۹۱

چکیده

تاریخ اجتماعی رویکردی متفاوت به تاریخ است که برخلاف رویکرد سنتی تاریخ‌پژوهی، نگاهی خرد به رویدادها دارد. در این رویکرد لایه‌های زیرین جامعه و نیز مؤلفه‌های عمومی تحولات اجتماعی — که عموماً در رویکرد سنتی تاریخ تحلیلی کم‌اهمیت شمرده می‌شدند — مورد توجه قرار می‌گیرند؛ پژوهش حاضر در پی آن است که زندگی اجتماعی ایرانیان در سده‌های ۴ و ۵ ق را از متون غیرتاریخی جستجو نماید. در این راستا، تعدادی از متون دینی، تعلیمی و اخلاقی سده‌های ۴ و ۵ ق از این منظر مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. در واقع این نوشتار کوششی است در جهت شناسایی داده‌های اجتماعی در متون غیر تاریخی برگزیده و گردآوری و تحلیل مقوله‌های مرتبط با تاریخ اجتماعی ایرانیان، که با توجه به موضوع اصلی و غیر تاریخی این منابع تا کنون چندان مورد توجه پژوهشگران نبوده است. از این نظر تلاش شده است تا تمامی داده‌های مربوط به اجتماع و زوایای گوناگون زندگی مردمان آن روزگار که در این منابع به آنها اشاره رفته است شناسایی، مقوله‌بندی، ارزیابی و تحلیل شوند. در واقع هدف اصلی این پژوهش فراهم آوردن متنی مرجع و نوین برای مطالعه پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی ایرانیان و نشان دادن گستره‌ای از داده‌های موجود در منابع غیرتاریخی است که معمولاً به درستی مورد استفاده قرار نمی‌گیرند.

منابع برگزیده این تحقیق عبارتند از: احیاء علوم الدین، نصیحه الملوك و فرج بعد از شدت، که هر کدام از این منابع از منظر وجوه فرهنگی- اجتماعی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی و حقوقی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. وجوه اجتماعی و فرهنگی در این منابع از اهمیت زیادی برخوردار است و در آن به مسائلی چون آداب و رسوم، نظام خانواده، آموزش و تولید فرهنگی، معیشت و زندگی روزانه، باورهای اجتماعی و فرهنگی اشاره شده است. وجوه مذهبی نیز در کنار وجوه فرهنگی اجتماعی در این منابع بسیار مورد توجه بوده است و در آن به مسائلی چون رسوم و تشریفات آیینی، نهادهای مذهب، آداب شرعی، باورهای مذهبی پرداخته شده است. وجوه سیاسی، اقتصادی و حقوقی نیز اگر چه به اندازه وجوه مذهبی و فرهنگی اجتماعی مورد توجه نبوده‌اند اما آنها نیز مطالب قابل ملاحظه‌ای در خصوص زندگی اجتماعی ایرانیان به دست می‌دهند.

این پژوهش در پنج فصل تنظیم شده است. در فصل نخست به بررسی کلیات پژوهش پرداخته شد. فصل دوم به معرفی منابع برگزیده، معرفی زندگی‌نامه مولفان این کتب و نیز دلایل انتخاب این منابع اختصاص یافت. در فصل سوم داده‌های مربوط به تاریخ اجتماعی استخراج شده از لایه‌های متون برگزیده، مقوله‌بندی شدند. فصل چهارم به تحلیل آماری و ارزیابی مقولات پنج‌گانه این متون (هر کدام به صورت مجزا) اختصاص یافت. در فصل پنجم به تحلیل و ارزیابی کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی این متون در کنار یکدیگر و ذیل وجوه پنجگانه پرداخته شد. در پایان این فصل نیز بخشی به نتیجه‌گیری اختصاص داده شد.

واژگان کلیدی: تاریخ اجتماعی، داده‌پردازی، مقوله‌بندی، سده‌های ۴ و ۵ ق، احیاء علوم الدین، نصیحه الملوك، فرج بعد از شدت

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات تحقیق.....	۱
فصل دوم: معرفی و شناسائی منابع منتخب.....	۱۱
فصل سوم: مقوله‌بندی داده‌های اجتماعی شناسایی شده از منابع.....	۲۰
فصل چهارم: تحلیل آماری و ارزیابی مقوله‌های اجتماعی مستخرج از منابع.....	۳۵۲
فصل پنجم: تحلیل آماری و ارزیابی کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی از منابع قرن ۴ و ۵هـ.....	۴۱۷
نتیجه‌گیری.....	۴۳۲
فهرست منابع.....	۴۳۹

فهرست تفصیلی مطالب

فصل اول: کلیات تحقیق.....	۱
۱. مقدمه.....	۲
۲. موضوع تحقیق.....	۴
۳. محدوده زمانی و مکانی تحقیق.....	۴
۴. طرح موضوع.....	۴
۵. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق.....	۵
۵. ۱. اهمیت.....	۵
۵. ۲. ضرورت‌ها.....	۵
۶. کاربردهای تحقیق.....	۵
۷. اهداف تحقیق.....	۶
۸. سؤال‌های پژوهش.....	۶
۹. فرضیه‌های پژوهش.....	۶
۱۰. جنبه نوآوری پژوهش.....	۶
۱۱. روش انجام پژوهش و دلیل انتخاب این روش.....	۶
۱۲. مشکلات تحقیق.....	۸
۱۳. پیشینه تحقیق.....	۸
۱۴. تعریف مفاهیم.....	۹
۱۵. چارچوب پژوهش.....	۹
فصل دوم: معرفی و شناسایی منابع منتخب.....	۱۱
۱. معرفی کتاب احیاء علوم الدین.....	۱۲
۱. ۱. شناسنامه کتاب.....	۱۲
۱. ۲. معرفی نویسنده.....	۱۲
۱. ۳. معرفی کتاب.....	۱۳
۱. ۴. اهمیت این کتاب برای پژوهش حاضر.....	۱۴
۲. معرفی کتاب نصیحه الملوک.....	۱۵
۲. ۱. شناسنامه کتاب.....	۱۵
۲. ۲. معرفی نویسنده.....	۱۵
۲. ۳. معرفی کتاب.....	۱۵
۲. ۴. اهمیت این کتاب برای پژوهش حاضر.....	۱۶
۳. معرفی کتاب فرج بعد از شدت.....	۱۶
۳. ۱. شناسنامه کتاب.....	۱۶
۳. ۲. معرفی نویسنده.....	۱۶

۳.۳. معرفی کتاب..... ۱۸

۳.۴. اهمیت این کتاب برای پژوهش حاضر ۱۹

فصل سوم: مقوله‌بندی داده‌های اجتماعی شناسایی شده از منابع..... ۲۰

۱. مقوله‌بندی داده‌های اجتماعی براساس متن احیاء علوم الدین..... ۲۱

۱.۱. داده‌های مربوط به وجوه اجتماعی – فرهنگی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران..... ۲۱

۱.۱.۱. جامعه شهری..... ۲۱

۱.۱.۱.۱. وجوه و کالبدشهری..... ۲۱

۱.۱.۱.۱. معماری و اماکن شهری..... ۲۱

۱.۱.۱.۲. بنای شهر..... ۲۲

۱.۱.۱.۳. ویژگی‌های شهر..... ۲۲

۱.۱.۲. آداب و رسوم..... ۲۳

۱.۱.۲.۱. روال و نحوه عملکرد..... ۲۳

۱.۱.۲.۲. باور..... ۲۶

۱.۱.۳. زن..... ۲۸

۱.۱.۳.۱. نقش و جایگاه اجتماعی..... ۲۸

۱.۱.۳.۲. زوجیت و مسایل بین زوجین..... ۳۰

۱.۱.۴. جمعیت..... ۳۶

۱.۱.۴.۱. گروه‌بندی جمعیت..... ۳۶

۱.۱.۵. طبقات و گروه‌های اجتماعی..... ۳۶

۱.۱.۶. مسکن..... ۴۶

۱.۱.۷. تغذیه..... ۴۶

۱.۱.۸. پوشاک..... ۴۸

۱.۱.۹. بیماری، بهداشت و پزشکی..... ۴۹

۱.۱.۱۰. نظم و امنیت..... ۵۴

۱.۱.۱۰.۱. ناامنی و ناآرامی اجتماعی..... ۵۴

۱.۱.۱۰.۱. عوامل ناامنی..... ۵۴

۱.۲. جامعه روستایی..... ۵۴

۱.۲.۱. ویژگی‌های روستا و روستاییان..... ۵۴

۱.۳. جامعه عشایری..... ۵۴

۱.۳.۱. ایل؛ ساختار و تشکیلات ایلات..... ۵۴

۱.۴. جامعه ملی..... ۵۴

۱.۴.۱. آموزش و تولید فرهنگی..... ۵۴

۱.۴.۱.۱. علوم، مفاهیم و نظریات علمی..... ۵۴

۱.۴.۲. نهادهای آموزشی، ساختار و عملکرد..... ۶۱

۱.۴.۳. منابع و آثار علمی و فرهنگی..... ۶۳

۶۶.....	۱. ۱. ۴. ۴. متصدیان و رجال فرهنگی.....
۷۰.....	۱. ۱. ۴. ۲. انتقال مضامین و مفاهیم.....
۷۰.....	۱. ۱. ۴. ۲. سیاسی.....
۷۱.....	۱. ۱. ۴. ۲. فرهنگی – اجتماعی.....
۷۱.....	۱. ۱. ۴. ۳. اقتصادی.....
۷۱.....	۱. ۱. ۴. ۴. تاریخی.....
۷۲.....	۱. ۱. ۴. ۳. نظارت و سیاست‌گذاری دولت در امور اجتماعی و فرهنگی.....
۷۵.....	۱. ۱. ۴. ۴. باورهای اجتماعی و فرهنگی.....
۸۱.....	۱. ۱. ۴. ۵. بلایا و حوادث طبیعی.....
۸۲.....	۱. ۱. ۴. ۶. مهاجرت و مسافرت.....
۸۴.....	۱. ۱. ۴. ۷. القاب و اسامی.....
۸۴.....	۱. ۱. ۴. ۸. اجتماعی و خصایل مردمی.....
۸۸.....	۱. ۱. ۴. ۹. نژاد و خصوصیات نژادی.....
۸۹.....	۱. ۱. ۴. ۱۰. برده و کنیزداری.....
۹۰.....	۱. ۱. ۴. ۱۱. هنر.....
۹۲.....	۱. ۱. ۴. ۱۲. نظام خانواده.....
۹۴.....	۱. ۱. ۴. ۱۳. وجوه اخلاقی.....
۹۴.....	۱. ۱. ۴. ۱۳. ۱. مفاهیم اخلاقی.....
۹۴.....	۱. ۱. ۴. ۱۳. ۲. صفات اخلاقی.....
۱۳۴.....	۱. ۱. ۴. ۱۳. ۳. اخلاق جنسی.....
۱۳۵.....	۱. ۲. داده‌های مربوط به وجوه مذهبی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....
۱۳۵.....	۱. ۲. ۱. آداب و تشریفات شرعی و عبادی (ادای احکام فقهی).....
۱۴۱.....	۱. ۲. ۲. نهادهای مذهبی.....
۱۴۹.....	۱. ۲. ۳. فرق و گروه‌های مذهبی.....
۱۴۹.....	۱. ۲. ۴. عرفان و تصوف.....
۱۵۴.....	۱. ۲. ۵. ادیان و دینداری.....
۱۶۳.....	۱. ۲. ۶. احکام شرعی.....
۱۶۷.....	۱. ۲. ۷. متولیان و بزرگان دینی.....
۱۶۷.....	۱. ۲. ۷. ۱. پیامبران.....
۱۷۵.....	۱. ۲. ۷. ۲. امامان.....
۱۷۶.....	۱. ۲. ۷. ۳. شخصیت‌های مذهبی.....
۱۸۴.....	۱. ۲. ۸. علوم و منابع دینی (آثار دینی).....
۱۹۱.....	۱. ۲. ۹. باورهای مذهبی.....
۲۲۵.....	۱. ۲. ۱۰. زیارت اماکن و بقاع متبرکه.....
۲۲۷.....	۱. ۲. ۱۱. سنن و آداب مذهبی.....
۲۵۷.....	۱. ۳. داده‌های مربوط به وجوه سیاسی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....

۲۵۷.....	۱. ۳. ۱. خلافت، ساختار و عملکرد
۲۵۷.....	۱. ۳. ۱. شخصیت و عملکرد خلیفه
۲۶۱.....	۱. ۳. ۱. ۲. آداب و شعائر
۲۶۱.....	۱. ۳. ۱. ۳. وظایف متقابل خلیفه و مردم
۲۶۲.....	۱. ۳. ۱. ۴. روابط متقابل خلیفه و علما
۲۶۴.....	۱. ۳. ۲. سلطنت، ساختار و عملکرد
۲۶۴.....	۱. ۳. ۲. ۱. شخصیت و عملکرد سلطان
۲۶۴.....	۱. ۳. ۲. ۲. آداب و شعائر
۲۶۵.....	۱. ۳. ۲. ۳. وظایف متقابل سلطان و مردم
۲۶۵.....	۱. ۳. ۲. ۴. روابط متقابل سلطان و اشراف
۲۶۵.....	۱. ۳. ۲. ۵. روابط متقابل سلطان و علما
۲۶۸.....	۱. ۳. ۲. ۶. چالش سلطنت
۲۶۸.....	۱. ۳. ۲. ۶. ۱. جنگ های خارجی.....
۲۶۸.....	۱. ۳. ۳. وزارت، ساختار و عملکرد
۲۶۹.....	۱. ۳. ۴. حکام و حکومت های محلی
۲۶۹.....	۱. ۴. ۳. ۱. شخصیت و عملکرد حاکم
۲۷۰.....	۱. ۴. ۳. ۲. وظایف متقابل حاکم و مردم
۲۷۰.....	۱. ۴. ۳. ۳. روابط متقابل حکام و علما
۲۷۱.....	۱. ۳. ۵. نظامیان، ساختار و عملکرد
۲۷۱.....	۱. ۳. ۵. ۱. مناصب و مقامات نظامی
۲۷۱.....	۱. ۳. ۵. ۲. آداب و شعائر نظامی
۲۷۲.....	۱. ۳. ۵. ۳. سرباز، سربازگیری
۲۷۳.....	۱. ۴. ۱. داده های مربوط به وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....
۲۷۳.....	۱. ۴. ۱. اقتصاد شهری
۲۷۳.....	۱. ۴. ۱. ۱. امور اقتصادی در شهر
۲۷۳.....	۱. ۴. ۱. ۱. ارزش و اهمیت بازار
۲۷۴.....	۱. ۴. ۱. ۲. کارکرد اجتماعی و فرهنگی بازار
۲۷۴.....	۱. ۴. ۱. ۳. مناسبات و روال بازار و بازاریان
۲۷۴.....	۱. ۴. ۱. ۴. تجارت و معاملات شهری
۲۷۵.....	۱. ۴. ۱. ۵. پیشه ، پیشه وران و اصناف
۲۷۸.....	۱. ۴. ۱. ۶. تجاروکسبه
۲۷۸.....	۱. ۴. ۲. ۱. زراعت شهری
۲۷۸.....	۱. ۴. ۲. ۱. محصولات زراعی
۲۷۹.....	۱. ۴. ۲. اقتصاد ملی و بین المللی
۲۷۹.....	۱. ۴. ۲. ۱. اوزان، مقادیر و واحد های اندازه گیری
۲۷۹.....	۱. ۴. ۲. ۲. راه، حمل و نقل و مراکز بین راهی

۲۷۹.....	۱. ۴. ۲. ۳. مالیات، گمرک و خراج.
۲۷۹.....	۱. ۴. ۲. ۴. بیت المال
۲۷۹.....	۱. ۴. ۲. ۵. پول و مسکوکات.
۲۸۰.....	۱. ۴. ۲. ۶. واحد مسافت و اندازه‌گیری
۲۸۰.....	۱. ۴. ۲. ۷. صنایع و معادن
۲۸۰.....	۱. ۵. داده‌های مربوط به وجوه حقوقی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.
۲۸۰.....	۱. ۵. ۱. عقود و قراردادهای
۲۸۱.....	۱. ۵. ۲. نهادهای حقوقی، ساختار و عملکرد
۲۸۱.....	۱. ۵. ۲. ۱. قاضی
۲۸۲.....	۱. ۵. ۲. ۲. مراحل دادرسی و قضاوت
۲۸۲.....	۱. ۵. ۲. ۳. گواه و شهادت
۲۸۲.....	۱. ۵. ۳. وقف و احکام وقفی.
۲۸۲.....	۱. ۵. ۴. شیوه مجازات
۲۸۳.....	۲. مقوله‌بندی داده‌های اجتماعی براساس متن نصیحه الملوک.
۲۸۳.....	۲. ۱. داده‌های مربوط به وجوه اجتماعی — فرهنگی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.
۲۸۳.....	۲. ۱. ۱. جامعه شهری
۲۸۳.....	۲. ۱. ۱. ۱. وجوه و کالبدشهری
۲۸۳.....	۲. ۱. ۱. ۱. ۱. معماری و اماکن شهری
۲۸۳.....	۲. ۱. ۱. ۱. ۲. بنای شهر.
۲۸۳.....	۲. ۱. ۱. ۱. ۳. ویژگی‌های شهر
۲۸۳.....	۲. ۱. ۱. ۲. روال و نحوه عملکرد
۲۸۳.....	۲. ۱. ۱. ۳. زن
۲۸۳.....	۲. ۱. ۱. ۳. ۱. نقش و جایگاه اجتماعی
۲۸۴.....	۲. ۱. ۱. ۳. ۲. زوجیت و مسایل بین زوجین
۲۸۵.....	۲. ۱. ۱. ۴. جمعیت.
۲۸۵.....	۲. ۱. ۱. ۴. ۱. گروه‌بندی جمعیت
۲۸۵.....	۲. ۱. ۱. ۵. طبقات و گروه‌های اجتماعی
۲۸۶.....	۲. ۱. ۱. ۶. بیماری، بهداشت و پزشکی
۲۸۶.....	۲. ۱. ۱. ۷. نظم و امنیت.
۲۸۶.....	۲. ۱. ۱. ۷. ۱. ناامنی و ناآرامی اجتماعی و عوامل آن.
۲۸۷.....	۲. ۱. ۲. جامعه عشایری
۲۸۷.....	۲. ۱. ۲. ۱. ایل؛ ساختار و تشکیلات ایلات
۲۸۷.....	۲. ۱. ۳. جامعه ملی
۲۸۷.....	۲. ۱. ۳. ۱. آموزش و تولید فرهنگی
۲۸۷.....	۲. ۱. ۳. ۱. ۱. علوم، مفاهیم و نظریات علمی.
۲۸۷.....	۲. ۱. ۳. ۱. ۲. نهادهای آموزشی، ساختار و عملکرد.

۲۸۸.....	۲. ۱. ۳. ۱. ۳. منابع و آثار علمی و فرهنگی.....
۲۸۸.....	۲. ۱. ۳. ۱. ۴. متصدیان و رجال فرهنگی.....
۲۸۹.....	۲. ۱. ۳. ۲. انتقال مضامین و مفاهیم؛ تاریخی.....
۲۸۹.....	۲. ۱. ۳. ۳. باورهای اجتماعی و فرهنگی.....
۲۹۰.....	۲. ۱. ۳. ۴. بلایا و حوادث طبیعی.....
۲۹۰.....	۲. ۱. ۳. ۵. مهاجرت و مسافرت.....
۲۹۰.....	۲. ۱. ۳. ۶. رفتار اجتماعی و خصایل مردمی.....
۲۹۰.....	۲. ۱. ۳. ۷. برده و کنیزداری.....
۲۹۱.....	۲. ۱. ۳. ۸. هنر.....
۲۹۱.....	۲. ۱. ۳. ۹. نظام خانواده.....
۲۹۱.....	۲. ۱. ۳. ۱۰. وجوه اخلاقی.....
۲۹۱.....	۲. ۱. ۳. ۱. صفات اخلاقی.....
۲۹۴.....	۲. ۱. ۳. ۲. اخلاق جنسی.....
۲۹۴.....	۲. ۲. داده‌های مربوط به وجوه مذهبی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....
۲۹۴.....	۲. ۱. ۲. نهادهای مذهبی.....
۲۹۴.....	۲. ۲. ۲. فرق و گروه‌های مذهبی.....
۲۹۴.....	۲. ۲. ۳. ادیان و دینداری.....
۲۹۵.....	۲. ۲. ۴. احکام شرعی.....
۲۹۵.....	۲. ۲. ۵. متولیان و بزرگان دینی.....
۲۹۵.....	۲. ۲. ۵. ۱. پیامبران.....
۲۹۵.....	۲. ۲. ۵. ۲. امامان.....
۲۹۶.....	۲. ۲. ۵. ۳. شخصیت‌های مذهبی.....
۲۹۶.....	۲. ۲. ۶. باورهای مذهبی.....
۲۹۹.....	۲. ۲. ۷. سنن و آداب مذهبی.....
۳۰۰.....	۳. ۲. داده‌های مربوط به وجوه سیاسی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....
۳۰۰.....	۳. ۱. ۳. ۱. خلافت، ساختار و عملکرد.....
۳۰۰.....	۳. ۲. ۱. ۱. شخصیت و عملکرد خلیفه.....
۳۰۲.....	۳. ۲. ۱. ۲. آداب و شعائر.....
۳۰۲.....	۳. ۲. ۱. ۳. وظایف متقابل خلیفه و مردم.....
۳۰۲.....	۳. ۲. ۱. ۴. روابط متقابل خلیفه و علما.....
۳۰۳.....	۳. ۲. ۲. سلطنت، ساختار و عملکرد.....
۳۰۳.....	۳. ۲. ۱. ۲. شخصیت و عملکرد سلطان ..
۳۰۸.....	۳. ۲. ۲. ۲. آداب و شعائر.....
۳۰۹.....	۳. ۲. ۳. ۲. وظائف متقابل سلطان و مردم.....
۳۱۰.....	۳. ۲. ۳. ۴. روابط متقابل سلطان و علما.....
۳۱۱.....	۳. ۳. ۳. وزارت، ساختار و عملکرد.....

۳۱۲.....	۲. ۳. ۴. حکام و حکومت های محلی.....
۳۱۲.....	۲. ۳. ۴. ۱. شخصیت و عملکرد حاکم
۳۱۳.....	۲. ۳. ۴. ۲. آداب و شعائر.....
۳۱۴.....	۲. ۳. ۴. ۳. وظایف متقابل حاکم و مرد.....
۳۱۴.....	۲. ۳. ۴. ۴. درباریان و تشکیلات دربار.....
۳۱۵.....	۲. ۳. ۴. ۵. روابط متقابل حکام و علما.....
۳۱۶.....	۲. ۳. ۵. نظامیان، ساختار و عملکرد.....
۳۱۶.....	۲. ۳. ۵. ۱. مناصب و مقامات نظامی.....
۳۱۶.....	۲. ۳. ۵. ۲. مرز و سرحد.....
۳۱۶.....	۲. ۴. داده های مربوط به وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....
۳۱۶.....	۲. ۴. ۱. اقتصاد شهری؛ امور اقتصادی در شهر.....
۳۱۶.....	۲. ۴. ۱. ۱. ارزش و اهمیت بازار
۳۱۶.....	۲. ۴. ۱. ۲. مناسبات و روال بازار و بازاریان.....
۳۱۶.....	۲. ۴. ۱. ۳. تجار و کسبه.....
۳۱۶.....	۲. ۴. ۲. اقتصاد ملی و بین المللی.....
۳۱۶.....	۲. ۴. ۲. ۱. پول و مسکوکات.....
۳۱۶.....	۲. ۴. ۲. ۲. واحد مسافت و اندازه گیری.....
۳۱۷.....	۲. ۵. داده های مربوط به وجوه حقوقی زندگی اجتماعی؛ نهادهای حقوقی، ساختار و عملکرد.....
۳۱۷.....	۲. ۵. ۱. قاضی.....
۳۱۷.....	۲. ۵. ۲. شیوه مجازات.....
۳۱۷.....	۳. مقوله بندی داده های اجتماعی براساس متن فرج بعد از شدت.....
۳۱۷.....	۳. ۱. داده های مربوط به وجوه اجتماعی — فرهنگی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....
۳۱۷.....	۳. ۱. ۱. جامعه شهری.....
۳۱۷.....	۳. ۱. ۱. ۱. وجوه و کالبد شهری؛ ویژگی های شهر
۳۱۸.....	۳. ۱. ۱. ۲. آداب و رسوم؛ روال و نحوه عملکرد.....
۳۱۸.....	۳. ۱. ۱. ۳. زن.....
۳۱۸.....	۳. ۱. ۱. ۳. نقش و جایگاه اجتماعی.....
۳۱۸.....	۳. ۱. ۱. ۳. زوجیت و مسایل بین زوجین
۳۱۸.....	۳. ۱. ۱. ۴. جمعیت؛ گروه بندی جمعیت.....
۳۱۹.....	۳. ۱. ۱. ۵. بیماری، بهداشت و پزشکی.....
۳۱۹.....	۳. ۱. ۱. ۶. نظم و امنیت.....
۳۱۹.....	۳. ۱. ۱. ۶. ۱. نهادها و متولیان امنیتی.....
۳۲۰.....	۳. ۱. ۱. ۶. ۲. ناامنی و نا آرامی اجتماعی.....
۳۲۰.....	۳. ۱. ۱. ۷. ۱. شیوع نا امنی و عواقب آن.....
۳۲۰.....	۳. ۱. ۱. ۷. ۲. شورش و طغیان اجتماعی.....
۳۲۰.....	۳. ۱. ۲. جامعه ملی.....

۳۲۰	۳. ۱. ۲. ۱. آموزش و تولید فرهنگی.....
۳۲۰	۳. ۱. ۲. ۱. ۱. علوم، مفاهیم و نظریات علمی.....
۳۲۱	۳. ۱. ۲. ۱. ۲. منابع و آثار علمی و فرهنگی.....
۳۲۱	۳. ۱. ۲. ۱. ۳. متصدیان و رجال فرهنگی.....
۳۲۱	۳. ۱. ۲. ۲. انتقال مضامین و مفاهیم؛ تاریخی.....
۳۲۲	۳. ۱. ۲. ۳. باورهای اجتماعی و فرهنگی.....
۳۲۳	۳. ۱. ۲. ۴. بلایا و حوادث طبیعی.....
۳۲۳	۳. ۱. ۲. ۵. مهاجرت و مسافرت.....
۳۲۳	۳. ۱. ۲. ۶. القاب و اسامی.....
۳۲۴	۳. ۱. ۲. ۷. رفتار اجتماعی و خصایل مردمی.....
۳۲۴	۳. ۱. ۲. ۸. نژاد و خصوصیات نژادی.....
۳۲۴	۳. ۱. ۲. ۹. برده و کنیزداری.....
۳۲۴	۳. ۱. ۲. ۱۰. هنر.....
۳۲۶	۳. ۱. ۲. ۱۱. نظام خانواده.....
۳۲۶	۳. ۱. ۲. ۱۲. وجوه اخلاقی.....
۳۲۶	۳. ۱. ۲. ۱۲. ۱. صفات اخلاقی.....
۳۲۷	۳. ۱. ۲. ۱۲. ۲. اخلاق جنسی.....
۳۲۷	۳. ۲. داده‌های مربوط به وجوه مذهبی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....
۳۲۷	۳. ۲. ۱. آداب و تشریفات شرعی و عبادی (ادای احکام فقهی).....
۳۲۸	۳. ۲. ۲. نهادهای مذهبی.....
۳۲۸	۳. ۲. ۳. فرق و گروه‌های مذهبی.....
۳۲۸	۳. ۲. ۴. ادیان و دینداری.....
۳۲۸	۳. ۲. ۵. متولیان و بزرگان دینی.....
۳۲۸	۳. ۲. ۵. ۱. پیامبران.....
۳۲۹	۳. ۲. ۵. ۲. امامان.....
۳۲۹	۳. ۲. ۶. باورهای مذهبی.....
۳۳۰	۳. ۲. ۷. سنن و آداب مذهبی.....
۳۳۰	۳. ۳. داده‌های مربوط به وجوه سیاسی زندگی اجتماعی در تاریخ ایران.....
۳۳۰	۳. ۳. ۱. خلافت، ساختار و عملکرد.....
۳۳۰	۳. ۳. ۱. ۱. شخصیت و عملکرد خلیفه.....
۳۳۵	۳. ۳. ۱. ۲. آداب و شعائر.....
۳۳۵	۳. ۳. ۱. ۳. حرم سر، زنان و اهل حرم.....
۳۳۵	۳. ۳. ۱. ۴. فرزندان و عملکرد ایشان.....
۳۳۵	۳. ۳. ۱. ۵. درباریان و تشکیلات دربار.....
۳۳۹	۳. ۳. ۱. ۶. روابط متقابل خلیفه و علما.....
۳۳۹	۳. ۳. ۲. سلطنت، ساختار و عملکرد.....

۳۳۹	 ۱. ۲. ۳. ۳. شخصیت و عملکرد سلطان
۳۴۰	 ۲. ۲. ۳. ۳. آداب و شعائر
۳۴۰	 ۳. ۲. ۳. ۳. چالش سلطنت؛ جنگ های خارجی
۳۴۰	 ۳. ۳. ۳. وزارت، ساختار و عملکرد
۳۴۲	 ۴. ۳. ۳. دیوانیان، ساختار و عملکرد
۳۴۳	 ۵. ۳. ۳. حکام و حکومت های محلی
۳۴۳	 ۱. ۵. ۳. ۳. شخصیت و عملکرد حاکم
۳۴۵	 ۲. ۵. ۳. ۳. آداب و شعائر
۳۴۵	 ۳. ۵. ۳. ۳. روابط متقابل حکام و علما
۳۴۵	 ۴. ۵. ۳. ۳. چالش حکومت های محلی؛ جنگ های خارجی
۳۴۶	 ۶. ۳. ۳. نظامیان، ساختار و عملکرد؛ مناصب و مقامات نظامی
۳۴۷	 ۴. ۳. ۴. داده های مربوط به وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی
۳۴۷	 ۱. ۴. ۳. اقتصاد شهری؛ تجار و کسبه
۳۴۷	 ۲. ۴. ۳. اقتصاد ملی و بین المللی
۳۴۷	 ۱. ۲. ۴. ۳. اوزان، مقادیر و واحد های اندازه گیری
۳۴۷	 ۲. ۲. ۴. ۳. نحوه معیشت
۳۴۷	 ۲. ۴. ۳. اقتصاد روستایی
۳۴۷	 ۱. ۲. ۴. ۳. زمین و کشاورزی
۳۴۷	 ۲. ۲. ۴. ۳. راه، حمل و نقل و مراکز بین راهی
۳۴۸	 ۳. ۲. ۴. ۳. مالیات، گمرک و خراج
۳۴۸	 ۴. ۲. ۴. ۳. واحد مسافت و اندازه گیری
۳۴۸	 ۵. ۳. ۴. داده های مربوط به وجوه حقوقی زندگی اجتماعی؛ نهادهای حقوقی، ساختار و عملکرد
۳۴۸	 ۱. ۵. ۳. قاضی
۳۴۹	 ۲. ۵. ۳. مراحل دادرسی و قضاوت
۳۴۹	 ۳. ۵. ۳. گواه و شهادت
۳۴۹	 ۴. ۵. ۳. شیوه مجازات

فصل چهارم: تحلیل آماری و ارزیابی مقوله های اجتماعی مستخرج از منابع..... ۳۵۲

۳۵۳	 ۱. احیاء علوم الدین
۳۵۶	 ۱. ۱. وجوه فرهنگی - اجتماعی زندگی اجتماعی در کتاب احیاء علوم الدین
۳۶۶	 ۲. ۱. وجوه مذهبی زندگی اجتماعی در کتاب احیاء علوم الدین
۳۸۱	 ۳. ۱. وجوه سیاسی زندگی اجتماعی در کتاب احیاء علوم الدین
۳۸۵	 ۴. ۱. وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی در کتاب احیاء علوم الدین
۳۸۷	 ۵. ۱. وجوه حقوقی زندگی اجتماعی در کتاب احیاء علوم الدین
۳۸۸	 ۲. نصیحه الملوک
۳۹۲	 ۱. ۲. وجوه فرهنگی - اجتماعی در کتاب نصیحه الملوک

- ۲.۲. وجوه مذهبی زندگی اجتماعی در کتاب نصیحه الملوک..... ۳۹۵
- ۳.۲. وجوه سیاسی زندگی اجتماعی در کتاب نصیحه الملوک..... ۳۹۷
- ۴.۲. وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی در کتاب نصیحه الملوک..... ۴۰۲
- ۵.۲. وجوه حقوقی زندگی اجتماعی در کتاب نصیحه الملوک..... ۴۰۲
۳. کتاب فرج بعد از شدت. ۴۰۳
- ۳.۱. وجوه فرهنگی - اجتماعی زندگی اجتماعی در کتاب فرج بعد از شدت..... ۴۰۶
- ۳.۲. وجوه مذهبی زندگی اجتماعی در کتاب فرج بعد از شدت..... ۴۱۰
- ۳.۳. وجوه سیاسی زندگی اجتماعی در کتاب فرج بعد از شدت..... ۴۱۱
- ۴.۳. وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی در کتاب فرج بعد از شدت..... ۴۱۵
- ۵.۳. وجوه حقوقی زندگی اجتماعی در کتاب فرج بعد از شدت..... ۴۱۵

فصل پنجم: تحلیل آماری و ارزیابی کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی از منابع قرن ۴ و ۵ هـ..... ۴۱۷

۱. تحلیل و ارزیابی کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی منابع قرون ۴ و ۵ هـ در وجوه فرهنگی و اجتماعی..... ۴۲۱
- ۱.۱. جمع‌بندی وجوه فرهنگی - اجتماعی..... ۴۲۲
۲. تحلیل و ارزیابی آماری کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی منابع قرون ۴ و ۵ هـ در وجوه مذهبی..... ۴۲۶
- ۲.۱. جمع‌بندی وجوه مذهبی..... ۴۲۶
۳. تحلیل و ارزیابی آماری کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی منابع قرون ۴ و ۵ هـ در وجوه سیاسی..... ۴۲۸
- ۳.۱. جمع‌بندی وجوه سیاسی..... ۴۲۸
۴. تحلیل و ارزیابی آماری کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی منابع قرون ۴ و ۵ هـ در وجوه اقتصادی..... ۴۳۰
- ۴.۱. جمع‌بندی وجوه اقتصادی..... ۴۳۰
۵. تحلیل و ارزیابی آماری کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی منابع قرون ۴ و ۵ هـ در وجوه حقوقی..... ۴۳۱
- ۵.۱. جمع‌بندی وجوه حقوقی..... ۴۳۱
- نتیجه‌گیری..... ۴۳۲

فهرست جدول‌ها

جدول ۴-۱	فراوانی مقوله‌های کلی مستخرج از کتاب احیاء علوم الدین.....	۳۵۳
جدول ۴-۲	فراوانی مقوله‌های مستخرج از کتاب احیاء علوم الدین.....	۳۵۴
جدول ۴-۳	فراوانی مقوله‌های کلی مستخرج از کتاب نصیحه الملوک.....	۳۸۹
جدول ۴-۴	فراوانی مقوله‌های مستخرج از کتاب نصیحه الملوک.....	۳۹۰
جدول ۴-۵	فراوانی مقوله‌های کلی مستخرج از کتاب فرج بعد از شدت.....	۴۰۴
جدول ۴-۶	فراوانی مقوله‌های مستخرج از کتاب فرج بعد از شدت.....	۴۰۵
جدول ۵-۱	بررسی وجوه پنج‌گانه زندگی اجتماعی در احیاء علوم الدین، نصیحه الملوک و فرج بعد از شدت.....	۴۱۹
جدول ۵-۲	مقولات تشکیل‌دهنده وجوه زندگی اجتماعی در احیاء علوم الدین، نصیحه الملوک و فرج بعد از شدت.....	۴۲۱

فصل اول

کلیات تحقیق

۱. مقدمه

تاریخ اجتماعی رویکردی متفاوت به تاریخ است که برخلاف رویکرد سنتی تاریخ‌پژوهی، نگاهی خرد به رویدادها دارد. در این رویکرد لایه‌های زیرین جامعه و نیز مؤلفه‌های عمومی تحولات اجتماعی — که عموماً در رویکرد سنتی تاریخ تحلیلی کم‌اهمیت شمرده می‌شدند — مورد توجه قرار می‌گیرند؛ و عواملی همچون گرایش‌های فکری، ویژگی‌های اخلاقی، سبک و شیوه زندگی عامه مردم و ... به عنوان عوامل تأثیرگذار بر روند رویدادهای تاریخی تبیین و تحلیل می‌شوند. از این‌رو تاریخ اجتماعی بنابر یک تعریف اولیه حوزه‌ای از مطالعات تاریخی است که تا حدی در شمار علوم اجتماعی قرار می‌گیرد و بر آن است تا رویدادهای تاریخی را از منظر جریان‌های اجتماعی بنگرد. از این جهت، تاریخ اجتماعی حوزه‌های مختلف تاریخ اقتصادی، تاریخ حقوقی و تاریخ تحولات و هنجارهای اجتماعی را نیز دربرمی‌گیرد.

همچنین گرایش تاریخ اجتماعی در مطالعات تاریخی را می‌توان به‌نوعی واکنشی بر سيطرة برداشت سیاسی از متون تاریخی دانست. در مطالعات این حوزه پژوهشی موضوع‌هایی مورد توجه قرار می‌گیرند، که در مطالعات تاریخی سنتی و متداول، توجهی چندانی به آنها نمی‌شود؛ چه، سلطه حاکم بر جامعه (مانند توجه به حوزه حکومت و بازیگران آن، مانند پادشاهان و قهرمانان) مانع از پرداختن به موضوع‌های مربوط به سطوح پایین جامعه مانند گروه‌های فرودست و شیوه‌های زندگی آنان می‌شود. چنین نگاهی به تاریخ، پژوهشگر تاریخ اجتماعی را یاری می‌دهد تا ابعاد پنهان و رویدادها و جلوه‌های متفاوتی از جریان‌های تاریخی را دریابد.

در متون تاریخی معتبر، جنبه‌های زندگی اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و غیره ایرانیان کمتر مورد توجه قرار گرفته و بیشتر مسائل سیاسی، دربار و عوامل مربوط به آن مورد توجه پژوهشگران بوده است. البته منابع داده‌های مربوط به تاریخ اجتماعی را نباید محدود به متون تاریخی دانست، چه، در لابلای مطالب بسیاری از کتاب‌هایی که با موضوع‌های متفاوتی نگاشته شده‌اند نیز اطلاعات گرانقدری در رابطه با شیوه زندگی و دیگر مباحث تاریخ اجتماعی نهفته است. به هر حال، با مطالعه دقیق و عمیق این منابع می‌توان تا حد بسیاری به زوایای پنهان تاریخ اجتماعی دست یافت.

پژوهش پیش‌رو نیز کوششی است در جهت شناسایی داده‌های اجتماعی در متون برگزیده و گردآوری و تحلیل مقوله‌های مرتبط با تاریخ اجتماعی ایرانیان، که با توجه به موضوع اصلی و غیر تاریخی این منابع

تا کنون چندان مورد توجه پژوهشگران نبوده است. به نظر می‌رسد بسیاری از مقولات تاریخی و تاریخ اجتماعی این متون از دید تاریخ‌پژوهان دور مانده باشد؛ چه، شاید کمتر پژوهشگر حوزه تاریخ برای تحقیقات تاریخی خود نیاز مراجعه به این متون را احساس کرده باشد. از این نظر تلاش شده است تا تمامی داده‌های مربوط به اجتماع و زوایای گوناگون زندگی مردمان آن روزگار که در این منابع به آنها اشاره رفته است در قالب جملات کوتاه خبری مستقل با محدوده زمانی و مکانی مشخص شناسایی شوند و در چند بخش کلی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، مذهبی و حقوقی که هر کدام در بردارنده عناوین جزئی دیگری است مقوله‌بندی کند و سپس با تجزیه و تحلیل آنها متنی مرجع و نوین برای مطالعه محققان حوزه علوم اجتماعی فراهم آورد. در واقع غایت نهایی این پژوهش فراهم آوردن متنی مرجع و نوین برای مطالعه پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی ایرانیان و نشان دادن گستره‌ای از داده‌های موجود در منابع غیرتاریخی است که معمولاً به درستی مورد استفاده قرار نمی‌گیرند.

این پژوهش که در قالب طرح کلان پایگاه دیجیتالی تاریخ اجتماعی ایران (بخش تاریخ اجتماعی پژوهشکده تاریخ) تعریف شده است، در پی شناسایی چنین داده‌هایی و مقوله‌بندی آنها در منابع برگزیده متعلق به سده‌های ۴ و ۵ ه‍.ق بوده است. منابع برگزیده این تحقیق عبارتند از: *احیاء علوم الدین*، *نصیحه الملوک* و *فرج بعد از شدت*.

محتوا و درون‌مایه هر یک از این کتاب‌ها با دیگری متفاوت است. اما به‌طور کلی می‌توان آنها را از جمله کتاب‌های تعلیمی به‌شمار آورد. کتاب *احیاء علوم الدین* از جمله متون دینی و مذهبی، *نصیحه الملوک* در زمره کتب سیاسی و *سیرالملوک* و *فرج بعد از شدت* نیز در زمره متون داستانی است. وجه مشترک هر سه این منابع، وجود اطاعات تاریخی بسیار مهم و دقیق در آنها و مهم‌تر از آن، نگاه تیزبین و نقادانه نویسندگان این منابع به عنوان اشخص برجسته علمی و دینی در قرون ۴ و ۵ ق است. به‌ویژه با مطالعه دقیق این متون اطلاعات بسیار مفیدی در خصوص وضعیت فرهنگی، سیاسی، مذهبی، اقتصادی و حقوقی قرون ۴ و ۵ ه‍.ق به‌دست آمد.

پژوهش پیش‌رو در پنج فصل تنظیم شده است. در فصل نخست به بررسی کلیات پژوهش پرداخته شد. فصل دوم به معرفی منابع برگزیده، معرفی زندگی‌نامه مولفان این کتب و نیز دلایل انتخاب این منابع اختصاص یافت. در فصل سوم داده‌های مربوط به تاریخ اجتماعی که از لابه‌لای متون برگزیده استخراج شده بودند، به صورت مقوله‌بندی شده ارائه شدند. این مقوله‌بندی بر مبنای چارچوب مصوب بخش تاریخ اجتماعی پژوهشکده تاریخ انجام شد. بر این اساس، داده‌ها در پنج مقوله کلی وجوه فرهنگی - اجتماعی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی و حقوقی قرار گرفتند و هر یک از این مقولات کلی نیز به زیرمجموعه‌های جزئی‌تری تقسیم شدند. فصل چهارم به تحلیل آماری و نیز ارزیابی مقولات پنج‌گانه این متون (هر کدام

به صورت مجزا) اختصاص یافت. در فصل پنجم به تحلیل و ارزیابی کلی داده‌ها و مقوله‌های تاریخ اجتماعی این متون در کنار یکدیگر و ذیل وجوه پنجگانه پرداخته شد. در پایان این فصل نیز بخشی به نتیجه‌گیری اختصاص داده شد. لازم به ذکر است که این نتیجه‌گیری دربرگیرنده مواردی کلی و خلاصه است که پژوهشگر در طول انجام تحقیق بدان‌ها رسیده است و تردیدی وجود ندارد که از بررسی داده‌های تاریخ اجتماعی این متون و مقایسه آنان با متون دیگر این دوره ممکن است بتوان به نتایج بسیار مهم دیگری نیز رسید. اما این مهم از یکسو از محدوده تحقیقی این پایان‌نامه خارج بود و از سویی به توانایی علمی بسیار بیشتری از استطاعت پژوهشگر حاضر نیاز داشت.

۲. موضوع تحقیق

داده‌شناسی و مقوله‌بندی تاریخ اجتماعی ایران در کتاب‌های منتخب دینی-سیاسی قرون ۴ و ۵ هـ-ق.

۳. محدوده زمانی و مکانی تحقیق

۳.۱. محدوده مکانی: جامعه فرهنگی ایران در قرون ۴ و ۵ ق.

۳.۲. محدوده زمانی: قرون ۴ و ۵ ق.

۴. طرح موضوع

تاریخ اجتماعی رویکردی متفاوت به تاریخ است که برخلاف رویکرد سنتی تاریخ‌پژوهی، نگاهی خرد به رویدادها دارد. در این رویکرد لایه‌های زیرین جامعه و نیز مؤلفه‌های عمومی تحولات اجتماعی — که عموماً در رویکرد سنتی تاریخ تحلیلی کم‌اهمیت شمرده می‌شدند — مورد توجه قرار می‌گیرند؛ و عواملی همچون گرایش‌های فکری، ویژگی‌های اخلاقی، سبک و شیوه زندگی عامه مردم و ... به عنوان عوامل تأثیرگذار بر روند رویدادهای تاریخی تبیین و تحلیل می‌شوند.

کتاب‌های دینی به لحاظ احاطه بر مسائل دینی و مذهبی جامعه، داشتن یک الگو برای زندگی مذهبی جامعه و نیز انتقاد از وضعیت دینداری مردم می‌توانند حاوی اطلاعات مفید و جامع در خصوص زندگی اجتماعی باشند. کتاب‌های سیاسی و سیرالملوک نیز به دلیل ارائه الگوی حکومتی به سلطان نیز می‌تواند حاکی نکات مهمی در خصوص وضعیت اجتماعی باشد. در این خصوص کتاب‌های احیاء علوم الدین، نصیحه الملوک و فرج بعد از شدت به عنوان منابع مورد در این پژوهش در نظر گرفته شده‌اند که

با شناسایی داده های اجتماعی آنها و مقوله بندی، می تواند به شناخت و تحلیل و ارزیابی بهتری از وضعیت تاریخی دوران مورد بحث دست یافت.

۵. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق

۵.۱. اهمیت

الف - تاریخ اجتماعی حوزه ای نوپاست و توجه به آن در جهت بسط و گسترش این حوزه در تاریخ نگاری ایران اهمیت ویژه ای دارد.

ب - برای اینکه بتوان به تعریفی جامع و مانع از تاریخ اجتماعی در ایران دست یافت، ضروری است که تمام جنبه ها و لایه های پنهان مانده مسائل اجتماعی در دوره های مختلف تاریخی مورد بررسی قرار گیرد. پژوهش حاضر که به داده پردازی متون تاریخی با رویکرد تاریخ اجتماعی می پردازد کوششی در جهت نمایاندن ظرفیت های پژوهشی تاریخ اجتماعی در منابع تاریخ ایران است.

پ - پژوهش حاضر که به داده پردازی متون دینی و سیاسی با رویکرد تاریخ اجتماعی می پردازد تلاش می کند با کمک داده های اجتماعی موجود در این منابع ظرفیت های پژوهشی تاریخ اجتماعی در منابع دینی و سیاسی را بدست دهد که در نتیجه منبعی جهت بهره برداری محققان تاریخ اجتماعی فراهم می شود

۵.۲. ضرورت ها

الف - نبود پیشینه ای در باب ارزیابی منابع غیرتاریخی - سیاسی، مذهبی و تعلیمی - از نظر میزان اشتمال آنان بر داده های تاریخ اجتماعی ایران.

ب - مطالعه منابع تاریخی ادوار مختلف تاریخ ایران و به دست دادن داده های تاریخ اجتماعی از خلال آن منابع، برای ورود به پایگاه تاریخ اجتماعی ایران.

۶. کاربردهای تحقیق

پژوهش حاضر در قالب طرح کلان پایگاه دیجیتالی تاریخ اجتماعی ایران (بخش تاریخ اجتماعی پژوهشکده تاریخ) تعریف شده است و وظیفه شناسایی داده های تاریخ اجتماعی و مقوله بندی آنها را در منابع منتخب در قرون ۴ و ۵ ه ق در برمی گیرد.

در این پژوهش، با مطالعه و بررسی دقیق و شناسایی داده ها و مقوله بندی و همچنین تحلیل آنها، متنی مرجع و نوین فراهم گردیده است که به آسانی می توان از آن، اطلاعات مفید و ارزنده ای از زندگی اجتماعی ایرانیان در حیطه های پنج گانه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و حقوقی در اختیار پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی ایرانیان، قرار داد. این تحقیق جنبه مستقل دارد اما در نهایت به مانند بخشی از طرح پایگاه دیجیتالی تاریخ اجتماعی ایران، مورد استفاده قرار خواهد گرفت و مراجعین به

پایگاه دیجیتالی تاریخ اجتماعی ایران می‌تواند موضوعات اجتماعی را در کمترین زمان از منابع مختلف استخراج کند.

۷. اهداف تحقیق

الف - هدف از پژوهش در منابع برگزیده، فراهم آوردن متنی مرجع و نوین برای مطالعه محققان در حوزه علوم اجتماعی ایرانیان است.

ب - ایجاد شرایط مساعد برای انجام طرح‌های مشابه در این زمینه مانند بازتاب زندگی ایرانیان در عرصه‌ها و زمان‌ها و مکان‌های مختلف در متون گوناگون تاریخی. از طریق چنین پژوهش‌هایی جلوه‌های مختلف زندگی ایرانیان بیش از پیش، هویدا و قابل مطالعه شده و دردسترس علاقه‌مندان قرار می‌گیرد، چرا که طبقه‌بندی تاریخ و وقایع یک ملت در زمینه‌ها و عرصه‌های مختلف، مطالعه را چه برای اهل فن و چه غیر ایشان، سهل و آسان کرده و سبب استفاده صحیح و بجا از منابع تاریخی و گستره آن خواهد شد. پ - افزون بر این، نشان دادن گستره داده‌های موجود در منابع تاریخی که معمولاً به‌درستی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد. چنین تحقیقاتی در هر عصر و دوره‌ای، علاوه بر افزایش تألیف کتاب‌های تاریخی ایران زمین، باعث شناسایی هرچه بهتر فرهنگ و زندگی ساکنان این سرزمین خواهد شد.

۸. سؤال‌های پژوهش

در این پژوهش تمرکز بر شناسایی و گردآوری داده‌ها - به‌عنوان اصلی‌ترین مبنا در مطالعات تاریخی - است. از این‌رو مراحل کار بر روند شناسایی داده‌ها و تلاش برای مقوله‌بندی و ارزیابی آنها استوار است.

۹. فرضیه‌های پژوهش

همانطور که در بند قبلی اشاره شد مراحل کار بر روند شناسایی داده‌ها و تلاش برای مقوله‌بندی آنها استوار است. بنابراین دارای سؤال و فرضیه نمی‌باشد.

۱۰. جنبه نوآوری پژوهش

همانگونه که اشاره شد این پژوهش به شناسایی و گردآوری داده‌های تاریخ اجتماعی در متون برگزیده سده‌های ۴ و ۵ ه‍.ق می‌پردازد و تاکنون در این باب پژوهشی صورت نگرفته است.

۱۱. روش انجام پژوهش و دلیل انتخاب این روش

ابتدا داده‌ها به صورت جملاتی کوتاه و در عین حال با معنا که حاوی اطلاعات مجزا و جزئی در خصوص زندگی اجتماعی است از منابع منتخب یادداشت برداری می‌شود. هر داده در برگیرنده یک مفهوم است و تا حد امکان سعی شده است که داده‌ها زمان‌مند و مکان‌مند نیز باشند. شماره صفحه هر

داده در داخل پرانتز قرار گرفته که با علامت نقطه ویرگول(؛) از داده‌های قبلی جدا می شود. داده ها در مرحله نهایی مجدداً مورد بازبینی و ویرایش قرار می گیرد. پس از ثبت داده های خام نوبت به مرحله مقوله بندی آنها می رسد.

داده‌های تاریخ اجتماعی بر اساس یکی از این دو روش مقوله‌بندی شدند:

الف - برخی از داده‌ها بر اساس دستورالعمل بخش تاریخ اجتماعی مقوله بندی شدند. در این دستورالعمل پنج عنوان کلی وجوه وجوه فرهنگی - اجتماعی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی و حقوقی وجود دارد که مقولات ذیل آن قرار می گیرند.

ب - بخش دیگری از داده‌ها که در دسته‌بندی موضوعی دستورالعمل مورد نظر جای نمی‌گرفتند، تحت عناوین جدید مقوله بندی شدند. هر کدام از این مقوله‌ها به مقوله‌های جزئی‌تر تقسیم شدند. برای به دست آوردن مقولات جزئی، شیوه کار چنین بوده است که در قالب وجوه پنج‌گانه با توجه به مفهوم ومضمون داده‌ها، مقولات معنی‌داری ایجاد شد که هریک از آنها یک موضوع اجتماعی خاص را نشان می‌دهد.

در فصل سوم همراه با کلیه داده‌های مقوله‌بندی شده، شماره صفحات آثار نیز ذکر شده است تا خوانندگان و محققان بتوانند بهتر از آن استفاده کنند. شیوه کار بدین ترتیب اتخاذ گردید که جهت حصول داده‌ها به عنوان مثال: در کتبی که دارای چند مجلد می‌باشند با علامت ۱۵۰/ج ۲ آورده شده است که منظور از عدد اول صفحه مورد نظر، حرف ج تلخیص جلد و عدد ۲ شماره جلد مورد نظر می‌باشد، و در کتب تک‌جلدی صفحه مورد نظر در داخل پرانتز قرار داده شده است.

در فصل چهارم داده‌های مقوله‌بندی شده، مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌گیرد. البته در این فصل هر یک از منابع منتخب جداگانه مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌گیرد. تحلیل بر روی داده‌های مقوله‌بندی شده به صورت آماری است. و بر اساس این تحلیل آماری، درصد فراوانی هر یک از وجوه پنجگانه زندگی اجتماعی در منابع منتخب بررسی می‌شوند. در این فصل تحلیل آماری بر روی مقولات جزئی‌تر نیز صورت می‌گیرد و درصد فراوانی آنها نیز محاسبه می‌شود. سپس راجع به هر یک از مقولات و زیر مجموعه‌هایشان و نیز کارکرد آنها بحث و ارزیابی صورت می‌گیرد. در این تحقیق هر منبع را به عنوان یک واحد کامل (۱۰۰ درصد) در نظر گرفته ایم و زیر مجموعه‌ها را از درصد وجوه پنجگانه تعیین کرده ایم، سپس فراوانی مقوله‌های مورد بحث در هر کتاب مشخص شده است آنگاه برای درک بهتر فراوانی‌های را به درصد تبدیل کرده ایم.

همچنین در فصل پنجم از پژوهش حاضر، هر یک از این وجوه فرهنگی - اجتماعی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی و حقوقی در منابع منتخب مورد ملاحظه قرار گرفته و نتایج کلی آنها را بیان خواهیم کرد. در این فصل تلاش در راستای برقراری ارتباط منسجم بین کلیه کتب مورد مطالعه صورت گرفته است و در یک تحلیل کلی در حیطه‌های پنج‌گانه زندگی اجتماعی، برداشت کلی از مجموعه کتب انجام گرفته است. همچنین میزان مسائل اجتماعی هر یک از کتب در ارتباط با سایر منابع نیز بررسی می‌شود. جداولی نیز